

Opponensi vélemény

Tóth Valéria „Személynevek és helynevek rendszerkapcsolatai a régi magyar nyelvben” című akadémiai doktori értekezéséről

Tóth Valéria annak az új névtanos generációnak a tagja, amely a névtannal is foglalkozó nagy elődök – a közelmúltbeliek közül említve: Kniezsa István, Pais Dezső, Bárczi Géza, Benkő Loránd, Kiss Lajos, illetve Mező András, Fehértói Katalin, Hajdú Mihály, valamint Györffy György, Kristó Gyula, Szabó István és mások – gyűjtéseit, eredményeit is felhasználva, feldolgozva és tovább gondolva tudományterületünknek ezt az ágát a legtöbbször publikáló, s az (egyik) legeredményesebb területévé tette. Számos forrást adtak ki, dolgoztak föl, új elemzési módszereket is bevezetve, s nem egy eddigi tudományos véleményen finomítottak vagy módosítottak. Ennek az országszerte, sőt a határokon túl is folytatott kutatásnak – nem kevés fiatal, illetve középkorú résztvevővel is – két központja van. Az ELTÉ-n főleg a jó emlékű Hajdú Mihály tanár úr által föllendített névtani kutatásokat folytatják tanítványai és követői. Debrecenben pedig Hoffmann István tanár úr épített föl egy névtani iskolát. S létrehoztak új névtani orgánumokat, publikációs sorozatokat, adatbázisokat is, amelyeket általában az interneten szintén hozzáférhetővé tettek. S természetesen másutt is folytak és folynak névtani vizsgálódások, egyesek kapcsolódnak is a debreceni-budapesti csoportosuláshoz. Aki csak figyelemmel kíséri e névtanosaink munkálkodását, láthatja, hogy tartják a kapcsolatot, ismerik, hivatkozzák egymás eredményeit, témaköreik nemegyszer egymáshoz is épülnek. Itt most nem említek neveket, később majd néhányat igen – de számosat lehetne –, viselőik közül nyilván sokan jelen is lesznek/vannak. Azt viszont külön megjegyezem, hogy, mint opponenst körünkben üdvözölhetjük Ördögh Ferenc tanár urat, a magyar névtani kutatások doyenjét.

Tóth Valéria a debreceni iskola tagjaként a mai névtanosoknak a legelső vonalába tartozik, többször nyert el ösztöndíjat, és olyan egyetemi oktató, aki már maga is nevelt és nevel kutatótársakat. Eddig öt hallgató védte meg vezetésével a PhD-disszertációját, és további négy vagy öt munkálkodik hasonló célért. Részt vesz a Mai Magyar Digitális Helynévtár munkálataiban is. Ha megnézzük az interneten is hozzáférhető tudományos életrajzát, az három önállóan megjelent könyvet, négy társszerzőkkel publikált adattárát, 57 tanulmányt és cikket (köztük külföldön idegen nyelven megjelenteket), ismertetéseket, előadásokat, s kiterjedt szerkesztői munkásságot jegyez, munkáira pedig 684 hivatkozást 83 szerzőtől. Mindez akkor is igen imponáló, ha a hivatkozások egy része az adattár-típusú kiadványokra vonatkozik. – Természetesen az opponensi véleménynek nem az a célja, hogy a disszertens munkásságát általában méltassa. Mivel azonban a disszertáció Tóth Valéria munkássága egy jelentős részének (noha nem a teljes spektrumnak) egyfajta, a korábbi kutatási eredményeit ugyancsak felhasználó összefoglalója és tovább orientálója is; például a munkáira való nagyszámú hivatkozás már önmagában is jelzi a dolgozat jeles voltát. S az ugyancsak, hogy a legutóbbi időkben is, lektorált, jó nevű debreceni folyóiratokban (Magyar Nyelvjárások 2013; Helynévtörténeti Tanulmányok 2014) és akadémiai folyóiratokban (Nyelvtudományi Közlemények 2013; Századok 2014) olyan tanulmányai jelenhettek meg, amelyeket (szintén) beépített disszertációjába. Irodalomhasználatának a frissen követő voltára vall az is, hogy a

2014-ben beadott disszertációban nemcsak a saját, hanem kollégái legújabb publikációira szintén reagál és hivatkozik, sőt például egy 2014-ben elhangzott előadásra is.

Mármost a disszertáció konkrét bírálatára térve, megállapíthatjuk, hogy a felépítése logikus. Három fő részből áll: egy részletes tartalomjegyzék (3–5) és rövid „Bevezető” (7–10) után „A történeti személynév kutatás alapkérdései” című fejezet következik (11–106), amit „Az ómagyar kor személynév rendszerének leírása” (107–249) követ. Miután pedig a vizsgálódás elvi alapjait és az ómagyar kor személynév rendszerének ehhez igazodó tárgyalását már bemutatta, az itteni rendszerezés és eredmények birtokában a személynevek egy csoportját, a helynevekben előforduló személyneveket kiemeli, s ezeket, illetve e két fő névfajta együttes funkcionálását vizsgálja a régi magyar nyelvben: „Személynevek a helynevekben” (250–415). A dolgozatot egy, további teendőkre is kitékintő rövid „Záró gondolatok” című rész (413–415) és harmincoldalnyi irodalomjegyzék zárja (416–446). Az említett nagyobb fejezetek – számozással jelölten is – több kisebb, alfejezetből, részből állnak; az ómagyar kor időhatárát pedig a szerző nem kezeli mereven, kitekint későbbi (és korábbi) korszakokra is. A dolgozat az ómagyar személynevek rendszerének, illetve a személynévet tartalmazó helynevek bemutatásának első összefoglaló feldolgozása. A 446 lapos és bőven lábjegyzetelt, valamint úgy 700 és 800 közti különböző munkára (egyre sokszor több esetben) való hivatkozást tartalmazó disszertációt az opponens nyilván csak fő vonalaiban és egyes részleteket kiemelve mutathatja be, hogy aztán majd konkrétabban is eljusson az összefoglaló értékeléshez, illetve részletekkel kapcsolatban tegyen megjegyzéseket, kiegészítéseket és korrekciókat.

Az első fő fejezetet („A történeti személynév kutatások alapkérdései”) a szerző, mint írja is, nem hagyományos tudománytörténeti összefoglalásnak szánja, hanem ez azoknak a kérdéseknek az átgondolása, amelyekre a történeti személynév kutatás ráépülhet. Az első alfejezetben vagy részben („Szempontok a források személyjelölő szerkezeteinek értékeléséhez”) a dolgozatíró azt a kérdést vizsgálja, a (latin, valamint görög) nyelvű forrásainkat milyen szempontokat figyelembe véve bírhatjuk szólásra a bennük, az ő szövegszerkezetükben lévő magyar személynevek ügyében. Kitér például a geszták és krónikák, valamint az oklevelek magyar nyelvű szórványainak a különbségére is. (Az előbbieken több névmagyarázat van, gyakoriak a latinizálások, az utóbbiakban névmagyarázat nincs, a latinizálásoknak pedig egy kialakult módja van.) Egy diagramon bemutatja a XIII. századi királyi oklevelek (nem teljesen egyenletes) emelkedést mutató kronológiai megoszlását. Szól arról az onomasztikában gyakran művelt problémakörrel is, amely a névtan tanulságait történelmi kérdésekben használja föl. S ennek az elismert volta mellett, körütekintésre figyelmeztet. Ő is osztja például azt az általános véleményt, hogy a birtokos rétegnél és a polgárságnál hamarabb kialakultak a családnevek, mint a szolgarendűek körében. Megjegyzi azonban, hogy az utóbbiakról sokkal kevesebb adatunk van, jobbágyösszeírásakor inkább a birtok nagysága, mint az azon élők száma volt fontos, így a jobbágyoknak még a XIV. században is gyakori az egyetlen névvel való jelölésük. Összességében azon a véleményen van, hogy a valóságban azért az időbeli különbség nem lehetett olyan nagy. Az Árpád-kor közszói eredetű személynevei (pl. *Ajándok*, *Farkas*, *Nyavajád*) kapcsán pedig azt említi meg, hogy azok adatainkban nem mindig kifejezetten jellemző funkciójúak, s nem feltétlenül állnak erős szemantikai kapcsolatban a viselőjükkel. Használatuk során ugyanis a szóbeliségben is kialakulható tipikus identifikáló névvé (is)

lehetek. S a korai magyar személynévek nyelvi eredete sem feltétlen utal etnikumra. Stb. Ugyanakkor a források nemcsak az egyes nyelvi tények, adatok alakulásáról, hanem a személynévrendszerben is bekövetkező nagyfokú változásokról, átstrukturálódásról is feltétlenül számot adnak. A kereszténység felvételével például a bibliai és mártírológiai nevek használata igen elterjedté vált, amit az oklevelek szintén tükröznek.

A következő, „A személynévadás és személynévhasználat elméleti kérdései” című résznek már rögtön az elején meg is mondja a dolgozatíró, hogy a személynéveket is (hálózatszerű kapcsolatokból épülő) rendszernek tartja. Később összefoglalóan ezt is írja: „a személynévrendszer ugyanolyan mentális struktúraként értelmezhető, mint a nyelvi rendszer, és egyúttal a kompetencia szintjén is megragadható elméleti keret: a névkompetencia azon szabályok összessége, amely valamennyi névalkotási módot és eszközt magában foglalja, s emellett részei ezek konkrét eredményei, nyelvi megvalósulásai, vagyis az egyes személynévek is. A névrendszer névmodelleket, névmintákat tartalmaz, s a névadás során ezekből a lehetséges modellekből aktualizál a névadó egyén, illetve a közösség egyet-egyet, megalkotva az illető személy aktuális megnevezését. A személynévrendszer megismerése az aktuális egyes neveken keresztül, de a névmintákat, névmodelleket a leírás keretétül használva valósulhat meg. A névmodelleket, sémákat, illetőleg azok használati körét ugyanakkor a személynévek rendszerében nem csupán nyelvi tényezők alakítják, hanem az a nagyfokú kulturális-társadalmi determináció is, amely a személynévrendszert minden korszakban jellemzi” (36. lap). Ezen szemlélet alapján foglalkozik a disszerens a következő névtani fogalmakkal, névtani szakszavak értelmezésével is: a névadás, a személynév-kompetencia, a személynévhasználat, a névhasználó és a névközösség, (a genetikus vagy szociális környezet), a prototípus-elmélet (kategorizálás, fokozatok szerinti besorolás), (a helynévi terminusként használt mentális térkép mintájára megalkotott) mentális (vagy kognitív) tabló (azaz a személynévekre vonatkozó kifejezések hálózata s a velük kapcsolatos ismeretek együttese). Tóth Valéria – Hoffmann István (vö. MNyj. 2008) nyomdokain járva – e fejezetben kitér az személynév-fajták funkcionális-kognitív, valamint pragmatikai szempontú osztályozására is. Erre a felosztásra és műszóhasználatra – más szempontok mellett – a későbbiekben is támaszkodik, a 2. fejezetben az ómagyar kor személynévrendszerét ebben a keretben írja le részletesebben. – A személynév-fajtáknak tehát a következő osztályozását (is) használja (a kommentárt elhagyom, ill. más helyekről kiegészíték): 1/ sajátosságjelölő vagy leíró név (funkcionális-kognitív szempont), illetve: alkotott vagy kreált név (pragmatikai szempont). Ilyenek például az egyelemű névadással keletkezett (ősi) nevek vagy a ragadványnevek. 2/ kapcsolati vagy nexusnév (funkcionális-kognitív szempont), illetve átadott vagy automatikus név (pragmatikai szempont). Ilyenek például a családnevek. 3/ referáló név (funkcionális-kognitív szempont), illetve választott vagy listanév (pragmatikai szempont). Ilyenek például a keresztnevek. 4.-ként az alapnévfajták mellé sorolandók még az úgynevezett affektív nevek (funkcionális-kognitív szempont), illetve a módosított nevek (pragmatikai szempont). Ilyenek például a becenevek. Egyes névfajták érintkezhetnek, történeti alakulásuk során pedig át is mehetnek egymásba.

A névadási szokásokról írva is több szempontot tárgyal a disszerens. A névszociológiai tényezőkön belül kitér a társadalmi rétegek névhasználati különbségeire, a névdivat, a vallás, az etnikai hovatartozás kérdéseire. Ez utóbbival kapcsolatban az úgynevezett párhuzamos névadás helyett inkább névfordítással számol (*Molnár*, szlovák *Mlynar*; *Fehér*, német *Weiss*), amely – lévén elfogadott gyakorlat – nem fenyegette a jogbiztonságot.

„A források személyjelölő szerkezeteinek névszociológiai értéke” című részben Tóth Valéria tárgyalja például a „*filius*”-os, a „*dictus*”-os vagy a (latin) *de* + helynév típusú szerkezetek, „névelőzmények” vagy nevek ügyét is. Vesd össze: 1288: *Johannes dictus Chouka*, 1301: *Stephanus filius Bank*, 1292/1297: *Peturke de Naragy*; stb. A *Johannes dictus Chouka*-féle névformák esetében rámutat, hogy mindig a *Johannes* és a hasonló latin referáló nevek állnak elől, amit az egyház által (is) használt latin név nagyobb presztízsével magyaráz. Azt, hogy az ilyen és hasonló kéttagú szerkezetek utótagja hogyan mehet át a családnév kategóriába, különböző adatok összevetésével szemlélteti. Például az egyazon személyre vonatkozó 1324: *magister Johannes polonus*, 1324: *Johannes dictus Lengen*, 1332: *Johannes dicti Lengel* adatokban a magyar névalakok mutatják, hogy itt a *polonus* sem (puszta) etnikum jelölő, hanem a név része. Az 1393: *Blasius dictus Zabey*, 1399: *Blasium et Benedictum Zabfy dictos* adatok pedig a később gyakori patronimikum képzős *Lőrince*, *Lőrinci*; *Balassa*, *Balassi*; *Pálfí*, *Péterfi* nevekkel vethetők össze, és közéjük sorolhatók. Mint ahogy a későbbi magyar névrendszer ahhoz is fogódzót nyújt, hogy az 1349: *Paulum dictum Noog*, 1375: *Demetrius Santha dictus*, *Johanne filio Pauli* adatokban és társaikban már családnévet is sejtessünk (vö. az igen gyakori *Nagy*, *Sánta*, *Pálfí* családnéveket).

A következő, a második nagyobb fejezet „Az ómagyar kor személynévrendszerének leírása”. Ez – a már bemutatott osztályozás szerint – a sajátosságjelölő nevekkel kezdődik. Mivel e neveknel sokszor nehéz megállapítani a motivációt – illetve, ha a név családnév lesz, öröklődik, és immár nexusnév –, a disszerens azt tartja célszerűnek, ha e névfajtát lexikális-morfológiai tipológiai rendszerben osztályozza, amelyben az alapszófajok mint fő kategóriák a vonatkozó szókapcsolatokat is magukba foglalják. A Hoffmann Istvánnak a helynevekre alkalmazott, kategorizálásától indított, de a tárgyának megfelelően bővített és módosított közel hat lapnyi, példákkal ellátott részletes felosztás így kezdődik (a bekezdéseket összevontan leírva, ill. a példákból kihagyva, azokat lerövidítve): I. A sajátosságjelölő névrész *f ő n é v*, 1. *k ö z n é v*, 1.1 személyt jelölő köznév, a) népnév: ... 1138/1329: *Besenehdi* ... 1338: *Martinum dictum Zekel* ... b) foglalkozásnév, méltóságnév, társadalmi státuszt jelző főnév: 1198: *Sculgad* ... 1221: *Apat*. Utóbb itt veszi számba azt a két alkategóriát is, amit később külön részletesen tárgyal: ... (a sajátosságot jelölő névrész): 2. tulajdonnév, 2.1 helynév: ... 1373: *Andreas Gergurlaka* ... 2.2. személynév ... b) referáló név: 1408: *Andreas Marton*. A szófajok (főnév, melléknév, folyamatos és befejezett melléknévi igenév, számnév, ige/i jellegű lexéma), egyéb szófajba tartozó lexéma (határozószó, módosítószó, partikula, interakciós mondatzó) mellett a szószerkezet, valamint a szervetlen szókapcsolat is kategóriaként szerepel. – Ezután vizsgálja például a sajátosságjelölő személynevek morfológiai szerkezetét, keletkezéstörténetét, használatuk névszociológiai tényezőit. Külön, viszonylag hosszabb rész szól a „Helynévi alapszóból alakult sajátosságjelölő személynevek”-ről (pl.: 1431: *Micahela Tyza*; 1334: *Nicolai de Hegmegy*).

A referáló nevek tárgyalásakor a szerző arra is kitér, hogy noha ezek száma a kereszténység felvételével igen megnőtt, és egyfajta jórészt zárt rendszert alkotott, a korábbi leíró jellegű nevek nem tűntek el, ezeket képviselik a sajátosságjelölő családnévelőzmények és a ragadványnevek. A referáló nevek gyakran morfológiailag is módosultak, például rövidüléssel vagy képzéssel (vö. *Pet*, *Bene*, ill. *Peterke*, *Farkasd*). A nexusjelölő nevek között – mint a családnév egyik előzményével is – igen részletesen foglalkozik a nemzetségnevekkel (l. pl.

1255: Menhardum comitem *de genere Aba*). Több ábrán mutatja be (1200-tól 1340-ig) a nemzetségneveket tartalmazó (királyi) oklevelek kronológiai jellemzőit: mennyiségük – az ezt megelőző két évtized gyors emelkedése után – az 1270-es években jut el a csúcshoz, hogy aztán – szemben a *dictus*-os szerkezetek gyors emelkedésével – 1300 előtt meredek esésbe kezdjen. E tény magyarázatok a történeti háttérre szintén kitér: a birtoklást a birtokosok az oklevélbe foglalt nemzetségnévvel is igazolni óhajtották; különösen IV. Béla birtokvisszaszerző politikájának hatására. A nemzetségi keretek végleges felbomlása, a családi formáció előtérbe kerülése viszont már ezt a birtokjelölő formát nem igényli. A Tóth Valéria által feldolgozott okleveles anyagban 231 különböző nemzetségnév fordul elő, ezeknek több mint a fele csak egyszer bukkan fel, húsz fölötti előfordulásra pedig csak öt eset van. (Az előfordulások számának gyakoriságát szintén ábra szemlélteti.) Azt, hogy a latin nyelvű, szerkezetű jelölések mögött magyar beszélt nyelvű nexusnevek lehetnek, a disszerens vonatkozó okleveles adatok összevetésével valószínűsíti. Például: 1295: Magister Corradus filius Stephani *de genere Jeur* ... 1296: Magister Corraldus filius Comitiss Stephani *de genere Jeury* ... Magistro Ders filio Deers *de genere Jeury* ... 1297: magister Corradus de Owar filius Stephani *de genere Yeur*. Ezekben az adatokban (is) meglehetősen valószínűséggel tehetjük föl egy „Győr ~ Győri beszélt nyelvű nexusnév latin nyelvű rögzítését a ’Győr nemzetséghez tartozó’ jelentésben” (l. 197). A szerző a családnevek kialakulásának a problematikáját is részletesen tárgyalja. Az írásbeliség terjedésének, a jogi igénynek a hatóerején kívül az európai névmodellek hatására szintén kitér. S mintegy előre tekintésként, de a mai helyzet egyfajta visszavetítésével is számolva, a leggyakoribb mai magyar személynév forrásait, típusait ábrán is bemutatja: legtöbb a sajátosságjelölő név, jóval kisebb a referáló névből keletkezett, s még kisebb a jövevénynév száma. Néhány valószínű korai családnévadatot már említettünk, lásd fentebb/előbb az *Aba*, *Lengyel*, *Zabfi* stb. neveket tartalmazó szerkezeteket. – Az affektív nevekről szólva Tóth Valéria azoknak is kitér a morfológiai, alakszerkezeti jellemzésére: a névrövidítéssel és a képzéssel kapcsolatban közli a *Péter* – pontosabban talán a *Petrus* ~ *Peter* ~ *Péter* – *Petr*- és *Pet*- töveiből alakult, Fehértói Katalin Árpádkori személynévtárában található 33 származéknevet: *Petri*, *Petur*, *Pete*, *Pető* stb. Körökből álló ábrával e nevek összefüggéseit, a körök nagyságával pedig az egyes származéknevek gyakoriságát is tükrözteti. Az oklevelekben valamennyi származéknevet *Petrus*-szal latinosították. Egyébként a *Petrus* szerintem a magyar szóbeliségben ritkábban szintén élhetett. (Tóth is említ *Petrus* ~ *Péter* ómagyar névcsaládot). Összegzésképp Tóth Valéria megállapítja, hogy az ómagyar kor végére a magyar személynévrendszer egyrészt hárombázisúvá vált (sajátosságjelölő jelölő nevek, jövevény- és nexusnevek). A családnevek megjelenésével a névfajtának a szerkezetekben való használata is kialakult. Más oldalról az egyrészes (alap)névforma két- vagy háromrészessé lett (az utóbbira l. az összetett családneveket és a ragadványneveket).

A disszertáció harmadik és „fő” fejezete a „Személynevek a helynevekben” című. Hangsúlyozom, hogy ezt is csak röviden és csak egyes részeit kiemelve ismertet(het)em. S arra is utalva, hogy – noha most ez speciális helyzetben, a személy- és a helynevek kapcsolatában történik meg – mintegy alapként-előfeltételként több, e témakörhöz is kapcsolódó kérdést az előző fejezetek már megvizsgáltak, bemutatnak. Mint a disszerens írja, e két névfajta „rendszerkapcsolatai kétirányúak lehetnek annak megfelelően, hogy mindkét tulajdonnévi kategória elemei jelentős mértékben vállalnak részt a másik névegyedeinek létrehozásában.

Helynevekkel a sajátosságjelölő, illetve ezekből alakult nexusjelölő személynévek (nemzetségnevek és családnevek) között találkozhatunk elsősorban, a személynévek pedig a funkcionális szempontból a birtoklás tényére utaló helynevek kategóriáját töltik csaknem teljesen” (251).

Mivel a forrásokban a személynévet tartalmazó helynevek kapcsán csak ritkán van adatunk a névadási folyamatra, amely mutatná, hogy kinek a személynéve került be a helynévbe, illetve ki adta a hely elnevezését (vö. tudatos névadás), a legtöbb esetben a helynév etimológiai vizsgálatának a hitelessége nem mellőzhető. Ide kötődik a személynév-fajták helynevekben való jelentkezésének a vizsgálata is: diagramon is láthatjuk, hogy a legtöbb a referáló, jóval kevesebb a sajátosságot jelölő és igen kevés a névszerkezettel, valamint a nexusnévvel jelölt. A szerző helyneveinket többféle más módon is megvizsgálja az etimológia és a kronológiai megoszlás szempontjából. A referáló személynévet tartalmazó helynevek személynévi része többségében latin vagy szláv eredetű, őket követik a török és a német származásúak, s igen lemaradva az újlatinok.

A helyneveknek részeként szolgáló sajátosságjelölő személynévekről egy, a személynévi fejezetben már bemutatott tipológiai leírással párhuzamba állítható, de részben más, illetve azt kiegészítő felosztást közöl. Szófajok szerint csoportosít, a főneveken belül szemantikai szempontból különít el alcsoportokat: I. k ö z n é v, 1.1. személyt jelentő köznév, a) népnév... c) rokonságnév ... d) egyéb személyjelölő főnév (+1245/1270: *Leand*) ... 1.2. élőlényt, nem személyt jelentő köznév, a) növénynév ... b) állatnév ... 1.3. élettelen dolgot jelentő köznév, a) testrésznév...b) tárgyat jelentő köznév (1305: *Sorloud*) ... c) anyagnév ... 1.4. elvont jelentésű köznév (1211: *Karachun*) ... II. ... a személynévi alapszó m e l l é k n é v (i jellegű) lexéma), 1. képzetlen melléknév ... 2. képzett melléknév ... 3. melléknévi igenév ... 4. számnév (1297: *Heth* A nexusjelölő jelölő személynévek között szól a nemzetségnevekről és a családnevekről. S kitér a névszerkezetekre is (1329/1358: *Ivánkabánháza*). Tanulságos a személynév-gyakoriság és a helynévadás összefüggésének a vizsgálata is. A *Péter* (és pl. a *Mihály* és a *Pál*) mint gyakori személynévek kevésbé alkalmasak arra, hogy formáns hozzátoldása nélkül személynévvé váljanak. Ugyanakkor ezek -i vagy -d képzővel ellátva, avagy névszerkezetben igen gyakoriak: (az idővel jelzővel kiegészült) *Gálospetri*, *Hernádpetre*; *Bakonypéterd*, *Botykapeterd* stb. A szerző ezt az összefüggést az Árpád-kori Abaúj megyére vonatkozó vizsgálatai alapján az említett nevek esetében, ill. a formáns nélküli és az összetett személynévi helynevekre vonatkozóan diagramokon százalékos arányokban is ábrázolja.

A következő részek kiemelten foglalkoznak a Kniezsa István-féle helynév-tipológiával, illetve annak a Bárczi Géza által kiegészített változatával. Eszerint a személynévet tartalmazó magyar helynévadás legrégebb típusa pusztá személynévvvel történt, amely legelső adatainktól a XIII. elejéig kísérhető nyomon. A személynévekből képzővel (-d, -i, ej ~aj) formált helynevek a XI. század második felétől a XIII. század közepéig, a XIV. század elejéig keletkezettek. A XIII. században s még inkább a XIV.-ben pedig egyre nagyobb lendületet kap a helynévadásnak az a módja, amelyben a személynévhez -laka, -háza, -telke, -falva stb. helyet jelentő köznevek csatlakoznak. A pusztá személynévadásnak még külön településtörténeti jelentősége, hogy a Kárpát-medencében és a szomszédságban lakó népek közül ezt csak a magyarok alkalmazták, illetve még a törökök. A Kniezsa-féle helynév-tipológia az utóbbi évtizedekig általában meghatározó volt. Nyomatékosan Kristó Gyula és munkatársai, Makk Ferenc és Szegfű László kérdőjelezték meg, rámutatva, hogy a formáns nélküli alakok később is előfordulnak, egyes

kategóriák válthatják is egymást, stb. Hoffmann István pedig elsősorban a névadás rendszerének az oldaláról és szintén adatokkal is igazolva mutatott rá arra, hogy egy olyan általános nyelvi jelenség, mint a metonímia nyilván a helynévadásban sem korlátozható csak egy időszakra és egy irányra (tehát helynév → személynév is lehet), illetve a meglévő névminták névtípusok hatása is analogikusan folyamatosan érvényesülhet. Annak ellenére, hogy a korai magyar névrendszer karakterét valóban alapvetően meghatározza a formáns nélküli helynévadás.

Tóth Valéria az előzményekre is hivatkozva igen részletesen elemzi e helynév-tipológia problematikáját. Az említett helynévadási típusokat a személynév-fajták szerint és kronológiailag, valamint etimológiailag is vizsgálja. Itt csak egy-két ténytet említet. Kimutatja, diagramban is ábrázolja például, hogy a pusztaszemélynévi eredetű helynevek száma 1300 után is gyarapodik, virágkoruk pedig az Árpád-kor második fele. De, ha kisebb mértékben is, gyarapodnak ez időben (1000–1350) a személynév + képző és a személynév + földrajzi köznévtípusú helynevek is. Vagy: megvizsgálja például a névformánssal és a formáns nélkül alakult referáló személynév-faját tartalmazó helynevek személynévi összetevőinek eredetbeli rétegeit is. Az előbbieken a latin eredetűek (vö. keresztény névadás) vannak többségben, az utóbbiban a szlávok. Mindez, mint írja, s mint fentebb is láttuk, a vonatkozó személynévek megterheltségével függhet össze. Vagy: a helynévképzőkkel alakult nevek sokoldalú tárgyalásán belül is kitér például arra, hogy az azonos alakú személynévképző és helynévképző esetében hogyan lehet eldönteni (ha lehet) egy-egy alak besorolását. A Győr megyei 1216/1225: *Ravaszd* helyneve inkább pusztaszemélynévadás lehet, mert ugyanonnan adatolható egy 1093–1095: *Ruozi* személynév is. A többfelé előforduló *Peterd* nevekben viszont inkább helynévképző lehet, mert ez esetben a *Peter* ~ *Petur* névadatok gyakoriak. Avagy: rámutat, hogy a 'település' jelentésű *-laka*, *-háza*, *-telke*, *-falva* stb. utótagú helynevek a XIII. századtól kezdenek elszaporodni, a XIV. század második felében (és később) közülük a *-falva* tör előre. A *-falva* utótagú helynevek kapcsán szóba jönnek a kenézi telepítések és ezzel együtt ismét a tudatos névadás kérdése is, tudniillik e telepítések során, mint írják, a kenéz a saját neve után ad nevet a településnek, a falunak. A pragmatikai szempontú névadásra egy más jellegű példát, előtte is hoz, az új birtokos a 15. században egy *Ool* nevű birtokot, mintegy tulajdonjogát erősítve s egyfajta korábbi mintát is követve, magáról *Mihályfalvának* nevezett el. Stb.

Summázva a kérdést: Tóth Valéria is úgy látja, hogy a Kniezsa-féle tipológia egyes csoportjainak a kronológiai határai kitégíthatók, a névtípusok váltakozhatnak is, vagy válthatják is egymást, a névtípusnak magában nincs megbízható kronológiai értéke, azt egy-egy névnél az adatokat (és például) a területi megoszlást is figyelembe véve) lehet megállapítani, akárcsak a névhez köthető etnikum ügyét. (Ez már egy másik terület, amelyben Tóth Valéria, Hoffmann István és mások véleménye már eltér a Kristó Gyulától, a pusztaszemélynévi névadást például általában – joggal – a magyar etnikumhoz kötik. S nyilvánvalóan az etnikum ügyében is az adatoknak a komplex, magyar nyelvtörténeti szempontú vizsgálata is szükséges. – Végül szól a disszerens a helynévi utótagú személynévi helynevekről, amikor a település-, a faluosztódáskor névdifferenciálódás vagy névkiegészülés történik: *Bocsárd* > *Eszebocsárd*, *Péterbocsárd*, illetve *Kovácsi* > *Apakovácsi* (a 13. század végén a Barsa nembeli *Apa* lett a birtokos).

A dolgozat végén, a „Záró gondolatok”-ban a szerző röviden visszanéz dolgozata problematikájára, aztán viszont előre tekint: egy már megkezdett úton, nemzetközi együttműködéssel is, témaköreikben mik a jövőbeli kutatás útjai, lehetőségei.

Az opponensi vélemény tartalomismertető részéhez még egy utólagos megjegyzést kell tennem. Említettem, hogy Tóth Valéria széleskörűen ismeri a megfelelő szakirodalmat. S megjegyzendő, hogy erre hivatkozik is. A sok tárgyalt kérdés, illetve az opponensi vélemény jellege azonban nem tette lehetővé, hogy – akár csupán a kiemelt, bemutatott kérdéseknél – én is m i n d i g hivatkozzam, utaljak rá: mikor vett át más munkájából adatot, mikor csatlakozott egy véleményhez, javasolt módosítást vagy más álláspontot. Többnyire, illetve fontosabb kérdésekben ez ki is derül a véleményből, és az is, hogy a dolgozat eredetiségéhez nem fér kétség (erről l. lentebb is). Bár a szerző természetesen támaszkodik a szakirodalomra, de az is látható, hogy ebben a legterjedelmesebb anyag a saját korábbi munkái. Összefoglalóan itt jegyzem meg azonban, hogy a már az opponensi vélemény elején és később (is) említett kutatókon kívül a szerző többször hivatkozik B. Gergely Piroska, Solymosi László, Slíz Mariann, N. Fodor János, Farkas Tamás, Korompay Klára, Szentgyörgyi Rudolf, Bényei Ágnes, Györffy Erzsébet, Rácz Anita, Reszegi Katalin, Szőke Melinda, Bölcskei Andrea és mások, köztük külföldi kutatók (pl. Eero Kiviniemi, Wilhelm F. H. Nicolaisen) munkáira. S többször utal például Ladányi Máriának és Tolcsvai Nagy Gábornak a „Funkcionális nyelvészet” című tanulmányára is. A sajátosságjelölő személynevek csoportosításaikor pedig mintegy analógiaként a B. Gergely Piroska és a Fehér Krisztina készítette ragadványnév-csoportosításokra, azok egyes példáira is.

*

A dolgozat kissé hosszú, ámbar csak vázlatos, és többször csak egyes részeket kiemelő ismertetése az opponencia szempontjából azért történhet, mert ez is mutatja, hogy Tóth Valéria igen alaposan és sokoldalúan dolgozta fel témáját. Egyrészt kétosztatú témakörének egyen-egyenként is az első összefoglalását adja. Több, ma is aktuális kérdéshez (pl. a latin forrásanyag és magyar szórványaik értékelése, a tudatos névadás, a tipológiai besorolás, a helynevek és a személynevek közös képzőproblémái, egyes személynévfajták és személynevet tartalmazó helynevek etimológiai- és változásviszonyai, stb.) szolgáltat újabb adatokat és szempontokat. Részletesen tárgyalja a nemzetségneveket, és a nexusjelölő nevek közé sorolja őket. Bevezeti és definiálja a genetikusan és szociálisan szerveződő névközösség és – igen találóan – a mentális tabló fogalmát. Szinte nincs olyan a témában felmerült fontosabb kérdés, amihez ne szólna hozzá. S mindezt témáját összefüggéseiben szemlélve teszi, s a vonatkozó történeti háttérre szintén kitér (pl. a „dictus”-os nevek terjedése és a korabeli birtokviszonyok összefüggése). Dolgozatán következetesen vonul végig a funkcionális nézőpont, amely nem egy, más (korábbi) szemléletű munka eredményeit is gazdagítja. Ugyanakkor tudja, hogy vannak átmenetek, vitatható kérdések, illetve elfogadja, hogy más vizsgálatok egyes kérdéseket jobban is előtérbe helyezhetnek, például a névadás indítékát (l. 415). A dolgozat hiteles adatokat és számos új eredményt tartalmaz (l. a fentebb írtakat). Olyan tézise, amelyet nem fogadok el, nincs. Javaslataim, a részletekre vonatkozó kisebb korrekcióim vannak (l. lentebb).

*

Ezután a „szűkebben vett kritika” területére térve teszek néhány javaslatot, megjegyzést vagy korrekciót. Alapos, tanulmányoszerű tárgyalási módja, elméleti igényessége okán a dolgozat nem könnyű olvasmány. Disszertációhoz ez így adekvát, de publikáláskor a szöveget olykor tanácsos lenne oldani, a lábjegyzetek számát csökkenteni. (A két fő részt pedig a megfelelő módosításokkal előnyösebb lehet külön publikálni.)

Bár az összesített irodalomjegyzékből, a hivatkozásokból, s egy későbbi lábjegyzetből ez lényegében kiderül, hasznos lenne, ha a szerző már a dolgozat elején összefoglalóan orientálna az ügyben, milyen anyagot dolgozott fel.

A személynévrendszer differenciálódása, a családnévrendszer kialakulása, illetve inkább megszilárdulása, terjedése kapcsán érdemes lehet megemlíteni a katonai nyelvhasználatot is. Már Anonymus megírja Tétényről, hogy „a maga emberségéből akart magának hírnevet és földet szerezni, mint ahogy regőseink mondják: »Maguknak ők mind helyet szereztek, és hozzá még jó nevet is nyertek«”. (A regősénekből még Anonymus latin szövegébe is átment két sor: „Omnes loca sibi acquirebant / et nomen bonum accipiebant”.) A harci cselekmények résztvevőinek, illetve a nagyobb közösségnek is megvolt arra az igénye, hogy tudják, kik milyen harci cselekedeteket vittek véghez. S amikor erről már maguk vagy a regősök nem énekeltek, ezt a szerepet – az európai szokástól eltérően – Mályusz Elemér szerint (Királyi kancellária és krónikairás a középkori Magyarországon. Bp., 1973) részben a magyarországi oklevelek narratívája vette át, illetve nyilván a háttérbe szorított szóbeli hagyomány és költészet is. Amikor a XVI. században sorra megjelennek a históriás énekeink, már olyan kiterjedt formulakészlettel rendelkeznek, ami megelőző szóbeliségre épülhetett. A „Végek dicséreté”-ben Balassi Bálint is ehhez a vonalhoz kapcsolódik, amikor a végvári katonákról így szól: „Az jó hírért névért, az szép tisztességért ők mindent hátra hagynak / Emberségről példát, vitézségről formát mindeneknek ők adnak”. Anonymus óta, persze, a harci szervezet is változott, s a katonáskodók egy részének földbirtoka is volt. De például a harcolók, a végvári vitézek is igényelték, hogy a nevüket számon tartsák, és ezt kívánták az eseményekről értesülni vágyók is. S ez európai, nemzetközi és korábbi hagyomány is volt, lásd például az eposzok enumerációját, a hősénekek elbeszéléseit. De egyébként is egy katonai egységnél is kifejezetten szükség volt az egyének egyértelmű megkülönböztetésére. A katonáknak általában nyilván már a katonáskodásuk előtt megvolt a maguk (teljes) neve, de például a családnevek használatának a kialakulását, és még inkább a terjedését és megszilárdulását a katonai nyelvhasználat, a katonai életforma is segíthette, s az erről való híradás is. „Króniká”-jában (1554) Tinódi (Lantos) Sebestyén például az „Eger vár viadaljáról való ének”-ben így szól/ír: „Immár készen vártáknak elosztása, / Vitézőknek nevök elszámálása ... Mondám, főhadnagy vitéz Dobó István, / Néki társa vitéz Mecskei István, / Pető Gáspár, vitéz Zoltai István, / Vitéz Gergely deák ott jól forgódván. // Az káptalan hadnagya kösztök vala, / Jó Figedi János forgódik vala ...”. Vagy: a „Az vég Temesvárbán Losonczi Istvánnak haláláról” című énekben: „Megszámálásra hagyom Úristennek / Vég Temesvárbán kik ott rekkenének, / De vitézőkben számost megnevezek, Illik örökké, hogy dicsírtessenek. / Jeles fővitéz kis Kampó vala, / Ő keresztneve Alonso Perez vala, / Sainedrai neve Pétör vala, / Ő vitésségét sok csudálja vala. ... Vesze porkoláb Sövénházi Ferenc, / Az Csefi Ferenc és Deli Ferenc, / Jó Macsolai Ferenc, Horvát Ferenc, / Főhadnagy Milák, jó Haraszi Ferenc. // Vesze jó Deli Balázs és Rácz Farkas, / Prestiochi Lukács és Pattantyús Balázs, / Az Nagy Vitális, vesze Kolbász Farkas ...” (és így tovább még közel másfél lapon át; I. T. S.: Krónika. Sajtó alá rend. Sugár István, Bp., 1984). Az is látható, hogy –

mintegy azonosító, családnévi funkcióban – a *Főhadnagy* a tisztség, a *Horvát* a népnév, a *Pattantyús* a foglalkozás megnevezése is, illetve lehet. – S itt tartva, még megemlítem, hogy eredeti sajátosságjelölő neveknél, amelyek már referáló jellegűvé (keresztnévvé) váltak, még esetenként beleérezhetik az eredeti vagy kívánt (metaforikus) jelentést; illetve ezt az énekmondó olykor stilisztikai eszközként is alkalmazhatja. Tardi Györgynek a „Szikszói győzedelem” című énekében (1588) olvashatjuk: „Juta vitéz Barcsai Basó Farkas, / Ezek között vala Vallay Farkas, / Nagy sok harcon forgott több vitéz Farkas, / forgódnak oly erősen, mint egy *farkas*.” Az énekeseknek volt egy kevésbé becsült típusa is. Egy ilyen, a vers akrosztichonja szerint Hegedűs Márton nevű szerezhette azt a gunyoros éneket, amely így kezdődik: „Hegedűsök néktek szólok, meghallgassátok, / Mert hegedűs én is vagyok, azt jól tudjátok, / De hogy én nem jámbor vagyok, azt is tudjátok.” Így jobban érthető, hogy amikor az árulásra készülő és biztató Hegedűs István hadnagyot Dobó a vár piacán felakasztatta, miért mondja erről Tinódi (Egri históriának summája): „Az Egör veszte nagy kár lesz vala, / Ha egy *hegedős* miá vész vala”. Egyébként a *Hegedűs* ekkortájt már többnyire nexusnév (öröklődő, családnév): „Egyik vitéz az jó legény Beke Pál, // Az második vitéz Hegedűs János ...” (Szép ének a gyulai vitézekről; 1561). – A Szigeti veszedelem ötödik énekéből pedig idézhetünk példát egy horvát nemzetségnévre és egy sajátosságjelölő névből alakult családnévre, családnév-előzménynévre is: „Jün százötven karddal Novákovics Iván; ... Novák Debeljáknak nemzetiből való, / Cselekedeteivel is bizony hasomló”; illetve: „Jün Balázs deák is nagy Győri Mátyással / Medvei Benedek hatalmas Bikával, / Mondom, bizony hatalmas Bika Andrással, / Ki lovat s törököt öl csak egy csapással”.

Az egyháznak, az egyházi közösségeknek a személynévhasználatára szintén érdemes lenne röviden külön is kitérni. Egy apácakolostor esetében van jó, korai forrásunk, a Margit-legenda. Igaz, ennek csak egy 1510-es másolatát ismerjük, s az alapjául szolgáló latin szövegeket is csak későbbi másolatokban; ezek azonban – nem utolsó sorban a névadásban –, visszatükrözik a XIII. század utolsó harmadának az állapotait, elsősorban is az előkelő nők névhasználatát. Az apácák a kolostorban, úgy tűnik, még nem (feltétlenül) vesznek fel új nevet, világi nevüket használják (*Erzsébet, Margit, Csenge, Olimpiades* stb.). S a szentté avatás céljából készült jegyzőkönyv „hivatalosabb” szövege is visszaigazolja azt a disszertációban szintén olvasható megállapítást, hogy a nőknek ez időben még nincs családnévük, teljesebben körülírással, az apjuk (ha özvegyek, a férjük) említésével nevezhetik meg őket: „Az evtevdyk sorornak vala neue evrsebet . es ez vala istvan kyrálnak leanya ... Ez soror evrsebet vala az jdevben huzon egy eztendevs mykoron byzonsagot tevn zent margit azzonnak zentsegerevl ... Tyzedyk sorornak vala neve soror Sabina . es ez vala fel hevyzy donat urnak leanya... Ez soror sabina . mykoron byzonsagot tevn zent margit azzonrol . vala az jdevben harmyc hat eztendevs ... Tyzennegyed sorornak vala neve. Soror olimpiadis azzon bodomerey tamas ispan vrnak felesege”. (A leírást itt és a hasonló adatokban némileg egyszerűsíttem, a mellékjeleket pl. többnyire elhagyom.) Csak a keresztnévvel jelölik viszont az *Ágnes* nevű szolgálot, és az első három vallomástevő apácát, akik közül viszont kettőnek említik a tisztségét (priorissa; custos), illetve ők idősek már (hetven, hatvan, negyven évesek), tehát apjuk neve kevésbé tartathatott számon. A negyven vallomást tevő apáca neve között leggyakoribb az *Erzsébet* (9), utána jön a *Margit ~ Margaréta* (6). Az *Erzsébet* ekkor országosan is a legkedveltebb, ami nyilván azzal függ össze, hogy az 1231-ben elhunyt Árpádházi/Thüringiai Szent Erzsébetet már 1235-ben szentté avatták.

A *Margit* és a *Margareta* név váltakozik, de az előbbi sokkal gyakoribb, Szent Margitot is szinte mindig így nevezik. A vallomások hivatalosabb szövegében fordul elő viszonylag többször a *Margareta*, illetve szerzetesek által mondottan. M. Nagy Ilona (in: A VI. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus nyelvészeti előadásai. Szerk. Maticsák Sándor. Debrecen–Bp., 2007) írja: „A választékosság igénye egyébként kitűnik a magyar szöveg olyan apró mozzanatában is, hogy például Marcellus [a rendfőnök] a környezettől eltérően a külön tisztelet jeléül a név latinos *Margareta* alakjával szólítja meg Margitot: »Mychoda ez soror margareta azzon . hogy az te sororyd jllen nagy betegseget tartanak« (137): Quid est hic, domina soror Margareta, quod tuae sorores tam tenerae tanta aegritudine detinentur (L[egenda] V[etus] 29. c.)”. (M. Nagy Ilona és munkatársai készítik most a MargL. és javított latin szövegének, köztük a neveknek, megnevezéseknek is a komplex feldolgozását; l. M. Nagy I. – Boda István Károly, MNy. 2015).

Bár már túl esik a Tóth Valéria vizsgálgatta időszakon, megemlítem, hogy névtani szempontból is tanulságos egyházi szöveg a Gyöngyösi Gergely által az 1520-as években és utána latinul írt, majd mások által folytatott, korábbi okleveleken, iratokon alapuló pálos rendtörténet, amit csak újabban adtak ki (Georgius Gyöngyösi: *Vitae fratrum...* Ed. Franciscus L. Hervay: Bp., 1988; magyarul: Gyöngyösi Gergely: *Arcok a magyar középkorból*, Ford. Árva Vince, Csanád Béla, Csonka Ferenc, Bp.1983.). Ez őrizte meg például a ragadványnév-születés egy vagy két korai adatolt esetét is. Miután István testvért, frater Stephanust rendfőnökké választották, „amikor az ellenőrzés föladatát gyakorolta, egyik helyen olyan nőt talált a testvérek cellájában, aki feslett dolgokat szokott elkövetni. ... ezért a tanácsos atyákkal megbeszélte, hogy ezentúl senki sem rejtőzködhet alattomban és titokban a szobákban. Nyilvánvaló szükséges és üdvös lépésnek vélte, hogy az ajtókon lyukak legyenek, ezt meg is csináltatta, de a tisztaságnak ilyenfajta őrzése nem mindenkinek tetszett. ... Ezért magukat mentegetve a rendfőnök ellen lázadoztak, mintha egyedül ő lett volna oka megszorításuknak. Rettenetes bűdöset leheltek ki, hírbe hozták, és nagyon hitványul Fúró Istvánnak nevezték el. Némelyek örültek és kinevették az erények mesterét, hogy olyan »találós« névvel nevezték el”: quasi solus fuisse huius negotii institutor, fetorem teterrimum exhalarunt, diffamarunt, et vilissimo vocabulo Furo Istwan nominaverunt. Alii vero gaudebant et cachinabantur magistrum virtutum hominem” (l. /Caput 51/. Floruit hic Stephanus quondam cognomine Furo, Cui serviri datur Palko eremita novus. – Anno Domini 1452 frater Stephanus Furo fit generalis). Van a szerzetesek közt Nagy Gál (Gallus magnus) és Kis Gál (Gallus parvus) is, akiket nevükben a termetük alapján különböztettek meg. Föltehetőleg (magyar) szavajárási névből kapott ragadványnevet egy másik rendfőnök, akinek e nevét a szöveg ugyancsak latin fordításban őrizte meg: „Anno Domini 1468 frater Petrus, Bonefili dictus, electus est in priorem generalem” „... Öregsége miatt elnéző volt a feddésben, és szokásból mindenkinek ezt mondta: Jó fiam. Ezért érdemelte ki ezt az elnevezést”: ... Sed propter senium remissus erat in corrigendo. Ex more omnibus dicebat bone fili, unde etiam nomen hoc sibi vendicavit”. A magyarban gyakori a *Jó fiam* megszólítás, például: „Keszeneutemet Jo Vram Jo fyam, Megh ertettem leweledet” (Batthyány Ferencné levelei Batthyány Kristófhhoz 1538-ból), „Kezenethemet Jrom kegelmednek, Mynt en Jofyamnak” (B. F.-né levele B. K.-hoz 1541-ből). A példákat lásd Középkori leveleink (szerk. Hegedűs Attila és Papp Lajos), a 162., 164., 166., 239. levelek. – Látható, a Margit-szigeti vagy a budaszentlőrinci (vagy más) kolostor egyfajta kisebb névközösséget alkotott.

Különben a szavajárási neveket a disszertációban nyomatékosabban megemlítettem volna. (Lehet ilyen pl. a más szempontból idézett 1520: Sebastianus *mondok* vagy az 1522: Matheus *Halgas* adat is).

Arra, hogy a családnevek kialakulása kezdetben mennyire változhat, s mennyire befolyásolhatja a névközösség, beszédes példa, az, amit Szenci Molnár Albert ír saját családja nevének alakulásáról. Mint a *Dictionarium Ungarico–Latinum* (latin nyelvű) Előszavában írja, az egyik dédapja neve *Székely* volt, de Nápolynál megsebesülve *Ioannes Claudius*-nak, azaz *Sánta János*-nak nevezték el. Aztán Mátyusföldre került, s itt született *Ferenc* nevű fia, akit később a Dunán épített malomról (*mola*) *Molitor*-nak, azaz *Molnár*-nak nevezték el. Neki a fia volt *Molnár Albert*, aki Szencen két malmot is birtokolt. S az ő fia, a szótáríró, már lelkészként és tudósként is tovább vitte ezt a nevet. Az elvándorlás, egy testi sajátosság megváltozása, egy mobilis közösség (a katonaság), valamint jellemző foglalkozás (molnár) választása, mind indítéka volt a potenciális családnév változásának.

Egy-két más megjegyzés még. Dolgozata elején Tóth Valéria is megemlíti a középkori Trója-regényt is, de aztán megfélemezik róla, s az innen ismert görög-latin nevek (*Echelleus*, *Hector*, *Pariz*, *Vlixis*) belecsúsznak a francia lovagregényekből elterjedt nevek közé. Hadrovics Lászlónak az ómagyar fordításban is kimutatott középkori latin nyelvű Trója-regényről, valamint a Nagy Sándor-regényről szóló tanulmányai is figyelembe veendők itt. (Ez utóbbi magyarországi ismeretéhez l. pl. MargL.: *Alexander úr, Olimpiades asszony*.)

A sajátosságjelölő nevek között magam pusztán szemantikailag is érthetőnek tartom – noha a névmodell szerepét sem vonom kétségbe –, hogy a *szem* szóból olyan nagyszámú név alakult (*Szem*, *Szeme*, *Szema*, *Szemere* stb.), sokkal több, mint a szintén feltűnő testrészt jelölő *orr*-ból. A *szem* ugyanis érzelmet is kifejez, s meghatározóbb jegye az embernek, mint az *orr*. A *szem* szónak magának is sokkal több származéka van (vö. TESz.), és például sokkal több szólásban és közmondásban is szerepel, mint az *orr*.

A személynevek sajátosságjelölő névrészeinek szófaji csoportosításában egy-két példa kérdéses lehet. A *hamar*-ról föltehető, hogy határozószó (ekkor szavajárási név), de lehet a korábbról adatolható 'gyors' jelentésű melléknév is. A *bizony* és *bezzeg* partikulának vett szóknak is némileg korábbról adatolható jelentése a melléknévi 'igaz'. A *gyalog* szónak pedig már határozottabban a legkorábbról adatolható 'gyalogos katona' értelmével számolnánk. A *látó*-nak is lehet főnévi jelentése: 'őr, jövendőmondó' stb. A szófaji kérdések kapcsán esetenként meg lehetne tekinteni a szófajváltás történeti ügyeit is (vö. pl. TNyt.).

A dolgozat egy-két román hely- és személynevet szintén említ. Ezért egy-két román névtani munka megnézését, hivatkozását ugyancsak ajánlanám, például: Coriolan Suci: *Dicționar istoric al localităților din Transilvania I–II*, București, 1967, 1968; Iorgu Iordan: *Toponimia Românească*, București, 1963; L. N. A. Constantinescu: *Dicționar Onomastic Românesc*, București, 1963. Magam a *Surjánfalva ~ Sürgyefalu ~ Șurdești* helynévről írva (Nyr. 1982, 1989) autodidakta módon vizsgálódva jutottam arra az eredményre, hogy e falunév a román *Șurd* 'süket' személynévből származik. Ugyanakkor ezeket az adatokat és másokat látva elképzelhetőnek tartom, hogy az ilyen falvak nemcsak a telepítő kenéztől kaphatták a nevüket, hanem a megbízója vagy a nótárius is lehetett névadó, illetve – egyes alakváltozatokat látva – a környék román lakossága is (ha volt). Persze, a településtörténet terén is a román nyelvtörténet jó magyar szakembereire lenne szükség. Sajnálatos, hogy bár a nagy múltú magyar turkológiának és szlavisztikának van folytatása, a román nyelvtörténetnek nem volt, és ma sincs

jó magyar szakembere, és viszont. (Tamás Lajos e téren inkább csak a szókölcsönzéssel foglalkozott.) Makkai László történész pedig az „Erdély történeté”-ben mutatott be egy román helynév-tipológiát, de román részről ez még visszaigazolásra vár.

Nekem is az a véleményem, hogy a Kniezsa-féle helynév-tipológia kritikája kétségtelenül jogos. Ugyanakkor Benkő Lorándra hivatkozva (ezt Tóth Valéria is megteszi), magam elgondolkodnék még azon, hogy a megfelelő adatok nagy részére, azokat tekintve, nem lehet-e ennek mégis bizonyos orientáló szerepe. A puszta személynévvel keletkezett helynevek között, a településnevek között is, például valóban vannak későbbiek is, illetve nyilván hatnak az egyes típusok analógiái, a névmodellek is, de megjegyzendő, hogy a puszta személynévi helynevekre idézett újabb adatok nagy része (újabb) mikrotoponima.

*

Fenti utóbbi megjegyzéseimet azzal zárom, hogy mint írtam is, ezek jórészt figyelembe vehető javaslatok, hozzáfűzések. A részletekre vonatkozó egy-két kiegészítés, korrekció nem érinti a dolgozat lényegét. S mint ki is fejtettem, Tóth Valéria disszertációja a téma alapvető, részletes feldolgozása, amely mögött fedezetül egy komoly tudományos munkásság is áll. Mindezek alapján egyértelműen kijelentem, hogy a doktori disszertációt nyilvános vitára alkalmasnak tartom.

Debrecen, 2015. november 11.

A. Molnár Ferenc
DSc, professor emeritus